

Д 6. Аудиторлық тәуекелдік

№ 400 "Тәуекелді бағалау және ішкі бақылау" халықаралық стандарты. Тәуекел және ішкі бақылау теориясы аудиттегі ең проблемалы бағыттардың бірі болуы мүмкін. Бұл теория Батыста 1980 - ші жылдардың аяғы мен 1990-шы жылдардың басында дамыды деп саналады. MSA 400 "Тәуекелдерді бағалау және ішкі бақылау" Халықаралық аудит стандарттарының бірі болып табылады. Ол аудитор клиенттің бухгалтерлік есеп жүйесі мен ішкі бақылау жүйесін түсінуді, сондай-ақ бақылау тәуекелі мен тән тәуекелді бағалауды талап етеді. Мақсат-аудиторлық тәуекелді қолайлы төмен деңгейге дейін төмендету үшін процедуралардың сипатын, мерзімдерін және көлемін анықтау.

ISO 400 "Соңғы тестілеу" немесе тереңдетілген аудит туралы айтады.

Бұл стандарт 2004 жылы алынып тасталды және ауыстырылды MSA 315 "Ұйымды және оның қоршаған ортасын түсіну және Елеулі бұрмалану тәуекелдерін бағалау" және MSA 330 "Бағаланған тәуекелдерге жауап ретінде аудиторлық процедуралар".

АХС № 200 сәйкес, аудиттің мақсаты аудиторға қаржылық есептіліктің белгіленген негіздеріне (яғни нормативтік құжаттарға) сәйкес қаржылық есептіліктің (барлық маңызды аспектілер бойынша) дайындалғандығы туралы пікір білдіруге мүмкіндік беру болып табылады. Демек, аудитордың басты мақсаты-дұрыс аудиторлық қорытындыны білдіру. Өкінішке орай, аудит нәтижелері бойынша барлық маңызды бұзушылықтарды ашу әрдайым мүмкін емес. Мұның себептері объективті (аудиттің іріктелуі және т.б.) және субъективті (аудитордың біліктілігі мен құзыреттілік деңгейі және т. б.) болуы мүмкін.

* Осылайша, AR аудиторлық тәуекелі (audit risk) - қаржылық есептілікте Елеулі бұрмаланулар болған жағдайларда аудитордың орынсыз (дұрыс емес) пікір білдіру тәуекелі.

Аудиторлық тәуекел үш құрамдас бөлікті қамтиды: ажырамас тәуекел; бақылау жүйесінің тәуекелі; анықталмау қаупі.

IR (inherent risk) ажырамас (шаруашылықішілік) тәуекелі - шоттар сальдосының немесе операциялар класының бұрмалануларға ұшырауы, олар жеке-жеке немесе басқа шоттар сальдосының немесе операциялар кластарының бұрмалануларымен бірге, ішкі бақылау құралдарының болмауына жол берген кезде елеулі болуы мүмкін.

CR бақылау жүйесінің тәуекелі (бақылау тәуекелі) - шот сальдосына немесе операциялар класына қатысты орын алуы мүмкін және жеке немесе басқа шот сальдосының немесе операциялар кластарының бұрмалануымен бірге елеулі болуы мүмкін бұрмаланудың алдын алмау, анықтау және бухгалтерлік есеп және ішкі бақылау жүйелерінің көмегімен түзетілу қаупі. Осылайша, анықтамадан бақылау жүйесінің тәуекелі екі компоненттен тұрады: бухгалтерлік есеп жүйесінің тәуекелі; ішкі бақылау жүйесінің тәуекелі.

DR (Detection risk) анықталмау қаупі - аудиторлық тексеру процедуралары жеке немесе басқа шоттар сальдосының немесе операциялар класының бұрмалануымен бірге маңызды болуы мүмкін шот сальдосындағы немесе операциялар класындағы бұрмалануды анықтауға мүмкіндік бермейді.

Аудиторлық тәуекелдің үш компоненті арасындағы байланыс формула арқылы көрсетіледі

$$AR = IR \cdot CR \cdot DR \text{ (ықтималдықты көбейту ережесі)}. (1)$$

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, жиынтық аудиторлық тәуекелдің рұқсат етілген мәні 5% - дан аспауы керек, яғни:

$$AR < 5\% (2)$$

Кәсіби тұжырымдамадағы ұқсас ереже келесідей: сенім деңгейі немесе сенім аралығы кем дегенде 95% болуы керек (аудитор қол қойған жүз қорытындының бесеуі даулы мәселелер бойынша дұрыс емес). Бұл "аудиторлық тәуекелдің сиқырлы фигурасы".

$IR \cdot CR$ шамасын кейде бизнес тәуекелі деп атайды (аудитордың бақылауынан тыс), ал DR - бұл аудиторлық тәуекел (AR-мен шатастыруға болмайды). Көбінесе есептерді шешкен кезде анықталмау қаупінің нақты мөлшерін анықтау қажет:

$$DR = AR : (IR \cdot CR). (3)$$

Мысал 1. Бізде тәуекел деңгейі төмен клиент-компания бар.

Шаруашылық ішілік тәуекелдің шамасы 80% құрайды (жоғары рентабельділік нормасы; тұрақты сала).

Бақылау жүйесінің тәуекелі 30% (ішкі бақылаудың нақты жүйесі және алдыңғы тексерулердің нәтижелері бойынша аудиторлар тарапынан ескертулердің болмауы).

Анықталмау тәуекелінің шекті шамасын табамыз (жиынтық аудиторлық тәуекелдің рұқсат етілген деңгейі жағдайында 5%): $0,05 : (0,8 \cdot 0,3) = 0,2083$, немесе 20,83%.

Бұл дегеніміз, 100-ден 21 жағдайда аудитор мұндай бұрмалану болған кезде Есептіліктің бұрмалануын анықтамауға рұқсат етіледі, ал ол жиынтық аудиторлық тәуекелдің ең төменгі сенімділік интервалынан аспайды.

Мысал 2. Бізде тәуекел деңгейі жоғары клиент-компания бар.

Ішкі тәуекел мөлшері 100% құрайды (жаңа клиент, компания жақында нарыққа шықты).

70% бақылау жүйесінің қаупі (алдын-ала бағалау ішкі бақылау жүйесінің әлсіздігін анықтады).

Анықталмау тәуекелінің шекті шамасын табамыз (жиынтық аудиторлық тәуекелдің рұқсат етілген деңгейі жағдайында 5%): $(0,05) : (1,0 \cdot 0,7) = 0,0714$, немесе 7,14%. Осылайша, 100 аудитордың тек жеті жағдайында ғана мұндай бұрмалау іс жүзінде болған кезде Есептіліктің бұрмалануын анықтамауға рұқсат етіледі, сонымен бірге ол жиынтық аудиторлық тәуекелдің ең төменгі сенімділік интервалынан аспайды.

Тиісінше, аудит сапасына қойылатын талаптар жоғарылайды (мысалы, іріктеменің ұлғаюы), бұл аудиторлық қызметтердің қымбаттауына әкеледі.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, келесі заңдылықты анықтауға болады: компанияның ішкі тәуекелі мен бақылау жүйесінің тәуекелі неғұрлым жоғары болса, анықталмау қаупі соғұрлым аз болуы керек және керісінше,

Аудиторлық тәуекелді бағалау бойынша осындай есептеулерді аудитордың жұмыс құжаттамасында (бастапқыда аудитті жоспарлау барысында; нақтылау және түзету - тексеру жүргізу барысында) көрсету орынды.

Тәуекелдерді жіктеу.

Көздерге байланысты тәуекелдердің келесі негізгі түрлері бөлінеді:

* А. макроэкономикалық деңгейде:

– қаржы, салық, экология, кеден құқығы және т. б. саласындағы нормативтік актілердің (заңдардың, Үкімет қаулыларының және т. б.) қолданыстағы ережелерін қатандату.;

– бұл саяси оқиғалар (мысалы, соғыс, бұрын күтпеген экспорт шектеулері);

– экономика мен қаржының жай-күйі (мысалы, ұлттық валютаға қатысты шетел валютасының күрт өсуі шетелдік материалдарды жеткізушімен келісімшарт жасалған жағдайда компанияның шығындарына әкелуі мүмкін);

– қоғамдық пікір (мысалы, құрамында холестерин деңгейі жоғары ұйым өндіретін өнімдерді тұтынудан және тиісінше сатып алудан бас тарту);

– табиғи құбылыстар және басқа да төтенше жағдайлар (табиғи апаттар, өрттер).

Б. микроэкономикалық деңгейде:

▪ қате тұжырымдалған мақсаттар мен міндеттер (көбінесе компанияның стратегиялық, сондай-ақ қысқа мерзімді жоспарларын әзірлеу кезінде кездеседі);

▪ жұмысшылар (адам, материяның жоғары ұйымдастырылған түріне жататынына қарамастан, қателесуге, мезгіл-мезгіл ауруға шалдығуға, ереуілдер ұйымдастыруға, тәртіптік теріс қылықтар жасауға, оның ішінде өзінің лауазымдық міндеттерін орындауға немқұрайлы қарауға бейім;

▪ арам жұмысшылар жалғандық, ұрлық, басқа да экономикалық қылмыстар жасай алады); машиналар мен жабдықтар (өндірістік қуаттардың жүктемесі жоғарылаған кезде істен шығуы мүмкін);

▪ тауар бәсекелестер (сату көлемінің қысқаруына және жалпы бизнестің жоғалуына тұрақты қауіп төндіреді); жеткізушілер мен мердігерлер (тауарлық-материалдық құндылықтардың (ТМҚ) қажетті санын жеткізбеуі немесе шарттың негізсіз жоғары бағасын талап етуі мүмкін);

▪ тиімді тапсырыстар алу үшін жабдықтау және өндірістік қызметтердің қызметкерлеріне пара беру).

▪ Дәл осы санатқа аудиторлық тәуекел жатады-аудитордың жеткіліксіз білікті қызмет көрсету және дұрыс емес аудиторлық қорытындыны тексеру негізінде беру мүмкіндігі (мысалы, клиенттің қаржылық есептілігі дұрыс болмаған жағдайда оң қорытынды), бұл осындай есептілік негізінде қате басқару шешімдерін қабылдауға әкелуі мүмкін;

▪ сатып алушылар мен тапсырыс берушілер (жөнелтілген және өткізілген өнім үшін уақтылы төлемеу қаупін білдіреді; жасалған шарттардың өзге де талаптарын орындамауы мүмкін).

Тәуекелді өлшеу. Тәуекелдер саласындағы зерттеушілер олардың салдарының ұйымға әсер ету дәрежесіне байланысты олардың жіктелуін де әзірледі. Осы тұжырымдамаға сәйкес тәуекел қолайсыз оқиғалардың туындау ықтималдығының көбейтіндісіне және олардан болатын жағымсыз салдардың жиынтық бағасына тең:

$$\text{Тәуекел} = \text{Салдары} * \text{Ықтималдық. (4)}$$

Ұсынылған жіктеуге сүйене отырып, ұйымның барлық тәуекелдерін төрт негізгі түрге бөлуге болады (сурет. 1):

Салдары	2. Орта тәуекел	4. Жоғары тәуекел
	1. Төмен тәуекел	3. Орта тәуекел
	Ықтималдық	

Сурет 1 Ұйым тәуекелдерінің «қартасы»

1) салыстырмалы түрде аз теріс салдарлары бар және олардың туындау ықтималдығының төмен дәрежесі бар тәуекелдер;

2) Ұйым үшін елеулі теріс салдарлар туғызуы мүмкін, бірақ қолайсыз оқиғалардың туындау ықтималдығы аз тәуекелдер;

3) салыстырмалы түрде аз теріс салдарлары бар, бірақ олардың туындау ықтималдығы жоғары тәуекелдер;

4) ең қауіпті тәуекелдер - салдарлардың Елеулі мөлшері кезінде қолайсыз оқиғалардың туындау ықтималдығы жоғары болатын тәуекелдер.

Ұсынылған жіктеуді практикада қолдану ұйымның қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін бірінші кезектегі мәселелерді (тәуекелдердің төртінші түрі) жалпы жиынтықтан бөліп алуға және оларға ұйымның назарын аударуға мүмкіндік береді. Мысалы, қолданыстағы нормативтік актілердің ережелерін қатаңдату қаупі ұйым үшін айтарлықтай салдарға әкелуі мүмкін, ал олардың пайда болу ықтималдығы төмен деп бағаланады (суретті қараңыз. 1, 2-блок).

Ұйымның қызметкерлері (бұл әсіресе орта және жоғары деңгейдегі менеджерлер санатына жатады) ұйымның тұрақтылығына ықтимал және елеулі қауіп төндіреді (өйткені оның болашағы негізгі басқару шешімдеріне байланысты), ал белгілі бір жағдайларда қате шешімдер мен басқа да қолайсыз оқиғаларды қабылдау ықтималдығы жоғары болуы мүмкін (суретті қараңыз. 1, 4-блок). Осыған сүйене отырып, аудит жүргізу кезінде кадр саясатының мәселелерін зерттеуге көп көңіл бөлу керек деген тұжырым жасалады.

Қарастырылған мысалдардан жиынтық аудиторлық тәуекелдің барлық компоненттері аудитордың субъективті бағалауы негізінде қалыптасады деген қорытынды жасауға болады.

Белгілі бір жағдайда белгілі бір тәуекелді қалай бағалауға болады деген сұрақ туындайды? Біз оған ішкі тәуекелге жауап беруге тырысамыз (жиынтық аудиторлық тәуекелдің басқа компоненттерін бөлек талқылаймыз).

Шаруашылық ішілік тәуекел деңгейін бағалау.

Ішкі тәуекел деңгейіне келесі факторлар әсер етеді:

- компания менеджерлерінің (басшыларының) адалдығы;
- менеджменттің тәжірибесі мен біліктілік деңгейі;
- компанияның ұйымдық құрылымы мен басқарушы мемлекетіндегі өзгерістер; жаңадан келген менеджерлердің тәжірибесіздігі кәсіпорынның қаржылық есептілігін дайындауға теріс әсер етуі мүмкін;
- бұл қаржылық есептіліктің белгілі бір көрсеткіштеріне кез-келген бағамен қол жеткізу үшін компания менеджерлеріне сыртқы жағдайлардың қысымы (мысалы, фирмалардың жаппай банкроттығымен сипатталатын салада немесе қызметті жалғастыру үшін айналым қаражаты жетіспеген жағдайда кәсіпорында);
- бизнестің табиғаты (кәсіпорын өндіретін немесе көрсететін өнімдердің немесе қызметтердің моральдық қартаю мүмкіндігі; капитал құрылымының күрделілігі;
- тәуелді және аффилиирленген тұлғалардың, филиалдар мен өкілдіктердің болуы;
- дилерлік өнімді тарату желісінің ерекшеліктері және т. б.);
- компания жұмыс істейтін саланың өзіне әсер ететін факторлар (экономика және бәсекелестік жағдайлары);
- технологиядағы өзгерістер, Сатып алу сұранысы және т.б.).